

СРЕДНОВЕКОВНИ И ВЪЗРОЖДЕНСКИ РЕАЛИИ В БЪЛГАРСКИЯ НАЦИОНАЛЕН ХИМН “МИЛА РОДИНО”

Росен Р. Малчев

Асоциация за антропология, етнология и фолклористика “Онгъл”

Днешният национален химн на Р България “Мила родино” е редактирана версия на песента “Горда Стара планина”, създадена от д-р Цветан Радославов-Хаджиденков през 1885 г. Словесното съдържание на оригинала значително се различава от общоизвестното от епохата на социализма (ДВ 71, 1964), а и от актуалния текст, утвърден с Конституцията на Р България от 1991 г. (ДВ 56, 1991)

Целта на изложението е да разкрие, че първият куплет на Цветан Радославов съдържа основни общобългарски топоси, носещи както физикогеографска, така и митогеографска семантика, която може да бъде разкодирана в рамките на старобългарската картина за свят.

Вариантът от 1964 (1991) г. губи своя митологичен смисъл и акцентира върху действителни физикогеографски обекти в държавните граници на Р България.

Песента “Горда Стара планина” от Цв. Радославов гласи: (Аршинков 2002: 68; Иванов 2004: 196):

1. Горда Стара планина,
до ней север се синей.
Слънце Витош позлатява,
към Цариград се белей.

Припев:

Мила родино, ти си земен рай,
твоята хубост, твоята прелест,
ах, те нямат край!

2. Хайде, братя българи,
към балкана да вървим.
там се готви бой юнашки
за свобода, правдини.

Припев:

Химнът “Мила Родино” от 1964 (1991) г. прокламира:

1. Горда Стара планина,
до ней Дунава синей,
слънце Тракия огрява,
над Пирина пламеней.

Припев:

(Същият)

2. Паднаха борци безчет
за народа наш любим.
Майко, дай ми мъжка сила
Пътя им да продължим!

Припев:

3. Дружно, братя българи!
С нас Москва е в мир и в бой!
Партия велика води
нашия победен строй.

Припев:

Както е известно, Седмото Велико народно събрание утвърди за национален химн само първия куплет и припева от епохата на социализма.

Последната официална промяна на химна засегна формата на музикалното му изпълнение: На националния празник на Р България – 3 март – през 2005 г., бе представен новият вариант, изпълнен от солистите Райна Кабаиванска, Никола Гюзелев, Роберта и Орлин Горанов, със сточленен симфоничен оркестър.

Преди началото на същинския анализ на химничния текст, трябва да се отговори на един биографичен кръг въпроси: Кой е Цветан Радославов и как в неговата творба от 1885 г. попадат реалии от средновековната и възрожденската българска менталност?

Жизненият и професионален път на автора, в частност, творческата история на химна “Горда Стара планина”, са подробно описани в книгата на Ст. Аршинков “Мила Родина”. Цветан Радославов Хаджиденков”. (Аршинков 2002). Жанрото тя представлява романизирана биография, в която исторически факти и лироепически хипотези са преплетени в една документално-художествена цялост. Достоверността на творбата се гарантира от сериозната издирвателска дейност на автора, но жанровите ѝ характеристики не позволяват да бъде използвана като основен източник за информация в един етнологически анализ.

Ето защо, тук с предимство ще се приведат сведения от енциклопедията на братя Данчови — основен универсален справочник от преди 9 септември 1944 г., “Енциклопедия “България” — най-пълното събрание на статии и илюстрации за България и българите от вт. пол. на XX в., както и най-новото изследване по българска хералдика, вексилология и химнография с автор Ив. Иванов.

“Радославов (д-р Цветан), български педагог и любител на музиката (1863-1931). Род. в Свищов, свършил гимназия в Виена, университет — в Виена, Прага и Лайпциг. Автор на популярната у нас песен Горда Стара-планина, която съчинил при едно завръщане от чужбина, след продължително отсъствие от родината си.” (Данчови 1936: 1305)

“Радославов, Цв. Цветков (21.IV.1863, Свищов – 28.X.1931, неизв.) – автор на текста и мелодията на популярната песен “Горда Стара планина”. Завършва философия в Лайпциг, учи и във Виена и Прага; защитава докторска дисертация. Работи като гимназиален учител в Габрово, Русе и София. Като студент при едно от пътуванията си за България през 1885 създава песента “Горда Стара планина; за първи път е отпечатана през 1895 в ч. I на “Учебник по музика” от К. Махан. По-късно след хармонизирането ѝ от Д. Христов е наречена “Мила Родино”; Б. Тричков я използва в хоровата си композиция “Родино мила”. През 1964 на базата на мелодията на “Горда Стара планина” е създаден новият национален химн на НРБ.” (Енциклопедия “България” V, 1986: 662)

“Той (Цв. Радославов — бел.моя — Р.М.) е роден в Свищов на 20 април 1863 г. През 1878 г. е изпратен да продължи образованието си в класическа гимназия във Виена. По-късно следва история и славистика в Прага и философия в Лайпциг. След завръщането си в България учителства в Априловската гимназия в Габрово и в Първа и Трета мъжка гимназия в София. Когато корабът, с който пътува от Чехия, за да се включи в защитата на родината (по време на Сръбско-българската война от 1885 г. — бел.моя — Р.М.), навлиза в българските води на Дунав, Радославов е обзет от необикновено патриотично чувство. В изблик на тези чувства той написва песен, посветена на България. ... Така сред водите на Дунав се ражда песента “Горда Стара планина”, превзела патриотичната младеж на България по-късно.” (Иванов 2004: 194-195)

Цитираните източници подчертават високото образование, получено от песнописеца във водещите централно-европейски центрове на хуманитаристиката в кр. на XIX в. Обръщат внимание на активното му участие в създаването и реализирането на следосвобожденската концепция за гимназиално образование. Специално се спират на сътворяването на песента “Горда Стара планина” и преработването ѝ по-късно в националния химн “Мила родино”.

Това, което отсъства обаче са сведенията за времето, когато Радославов се формира като личност (до създаването на “Горда Стара планина” през 1885 г.) — неговата ранна социална среда: семейство, учители и приятели. Ето повече подробности за този период от живота му:

1. *“Цветан Радославов-Хаджиденков е син на Пауника Христаки Павлович и на Георги Хаджиденков.*

След ранната смърт на родителите на Пауника — Христаки Павлович (Хрисант Павлович, първоначално монах в Рилския манастир, а по-късно известен възрожденски учител — бел.моя — Р.М.) и Севаста Цанкова — едва на четиригодишна възраст тя е осиновена от видния свищовски търговец, френски поданик, Цвятко Радославов и жена му Кирякица Икономова, които нямали деца. ... През 1871 г. Цвятко Радославов отвежда осемгодишния си внук Цветан в Русе и чрез френското консулство го осиновява и го прави свой законен наследник и приемник.” (Аршинков 2002: 22)

2. *Осиновителят на Цветан, “Радославов, Цвятко (Ц. Р. Канев; Сахатчиоглу, Сахатчиев) (1820, Габрово – 1880, Свищов) [е] стопански и обществен деец. През 1855 в съдружие с Мехмед ага Алишиоглу основава в Свищов търговска къща, през 1861 открива клон в Браила.*

Води оживена вносно-износна търговия. От Плевенско, Свищовско и Никополско закупува жито, ечемик и царевича, от Пазарджишко – ориз, от Габрово – вълна, от Хасково – тютюн. Изнася зърнени храни, брашно, коприна и др. стоки за Румъния, кожи за Цариград и за фирмата на братя Евлоги и Христо Георгиеви в Галац, паикули и бубено семе – за Европа. От Русия и Румъния внася спирт, кожи, сол и др. Изкупува десетъка от вакъфските села. Участва и в национално-освободителното движение; доверено лице е на Г. С. Раковски. Подпомага читалищното и училищното дело в Свищов. Член-основател (1856) на “Българско читалище” (дн. “Еленка и Кирил Д. Аврамови”) в Свищов.” (Енциклопедия “България” V, 1986: 662)

3. *“Сърдечна и неразделна е дружбата и приятелството на Цветан, Алеко (бъдещият правист и писател Алеко Константинов — бел. моя — Р.М.) и Ив. Шшиманов (бъдещ министър на народното просвещение, създател на Сборника за народни умотворения, наука и книжнина, родоначалник на българската етнология и пр. — бел.моя — Р. М.) още от юношеските години. ... И на тримата младенци дядовците и бащите са заможни свищовски търговци и видни общественици, вземат живо участие във всички почини за духовно, национално и политическо осъзнаване на българите. Отрано полагат похвални грижи за образованието и възпитанието на наследниците си; почитеният стар даскал Емануил Васкидович им преподава гръцки език и българославянска писменост, учат музика с Янко Мустаков, пеят в черковния му хор; обучава ги по рисуване първият български живописец с академично образование — Николай Павлович (впрочем, брат на майката и вуйчо на самия Цветан Радославов — бел.моя — Р.М.)”.* (Аршинков 2002: 27)

4. *“През пролетта на 1883 г. Цветан завършва класическата гимназия във Виена.”* Същата година той се завръща отново там. *“Избрал е за свои специалности история и славистика.”* (Аршинков 2002: 65, 67) Вероятно, още в столицата на Австро-Унгарската империя, преди тръгването си за България за участие в Сръбско-българската война от 1885 г., Радославов създава песента “Горда Стара планина”, чието сътворяване митопоетическите нагласи на следосвобожденската българска интелигенция локализира във водите на р. Дунав. (Аршинков 2002: 68-82)

От казаното дотук става ясно, че Цв. Радославов е представител на онова поколение българи, чиято менталност се формира на границата между две важни епохи в новата българска история: последната декада на Възраждането, ознаменувана с борбата за реализирането на трите основни национални цели — новобългарско образование, автономна църква, свободна държава; и първото десетилетие на Третото българско царство — белязано с изграждането на държавната структура, реформирането на българското общество, възходящото развитие на науката и културата. Той е типичен представител на общността на “строителите на съвременна България” (по определението на мемоариста Симеон Радев). Тяхната мисловна, емоционална и светогледна система съхранява, в условията на изграждащата се буржоазно-капиталистическа действителност, модернизирани в различна степен и по различен начин елементи от структурата на средновековната и на възрожденската концептуална картина на света. Тя е резултат от процес, който протича както неосъзнато, като наследяване на традиционни духовни стереотипи, така и осъзнато, като целенасочено историко-филологическо образование и самообразование. Песента “Горда Стара планина” от д-р Цветан Радославов-Хаджиденков е една от нейните най-емблематични за българския етнос материализации.

Етнологият анализ в настоящото изложение се основава на компаративното разглеждане на първите куплети от двата варианта на творбата — 1885 и 1964 (1991) г. — със средствата на различни хуманитарни науки — видове (едноразредни) или родови (подразредни) спрямо етнологията. Сравнението между вторите куплети е помощно. Третата строфа от текста на химна от 1964 г. не се разисква, поради явното ѝ идеологическо съдържание — резултат от включването на НРБ в орбитата на СССР. В тази връзка трябва да се припомни, че българите бяха подигравани от гражданите на другите социалистически страни от т.нар. “Източен блок” за това, че в националния им химн се споменава столицата на чужда държава — тази на доминиращия блока Съветски съюз. (“С нас Москва е в мир и в бой!”)

И така, Цв. Радославов пише:

Горда Стара планина,
до ней север се синей.

Слънце Витош позлатява,
към Цариград се белей.

Начело в описанието на етногеографското пространство на българите е поставена Стара планина, която е дублирана във втория куплет със словосъчетанието “към балкана да вървим”. Тя е в смислова двойка с посоката Север, която пък е номинирана със син цвят. Като друг основен за етноса топос е посочена планината Витош. Тя е назована с нечленуваната си форма и е обвързана със слънцето и златния цвят. Трета опорна точка на етничната територия е Цариград, определен с бял цвят.

В науката се смята за доказано твърдението, че едно от основните планински сакрални средища на българското етнично землище е планината Витоша, в двойка с неназования (пряко) в химна Средец-София. (Моллов 1997) Първото споменаване на планината с това название в старобългарската книжнина е през XI в. (Витоша) Според Българския етимологичен речник на БАН (БЕР I, 1971: 155), има две правдоподобни хипотези за етимологията на този ороним: 1. От рум. дума *vită* — ‘говедо, добитък’ и бълг. наставка **-ош**; 2. От лич. име Витош, което не е засвидетелствано в бълг. паметници, но добива разпространение в другите слав. езици през XIV и XV в. — сръбски, чешки, полски. Две страници преди това обаче в същия речник е поместена статията за глагола “витая”, която също има отношение към етимологията на Витоша, поне що се отнася до народно-християнската среда през Средните векове. “**Витая** поет. ‘нося се мислено над нещо’ стб. витати (Зогр., Мар., Асем., Супр.), обитати (Супр.), прѣвитати (Син. Пс.), обитѣль (Супр.). – Произв.: обитавам (от * об-витавам, за явлението срв. облак, облекло, беся и др.), обитател, обитателка, обитателски, обитаем, обител.” (БЕР I, 1971: 153-154)

Осмислянето на Витоша като място за витаене (на прадеди, свети отци и техни свещенослужители), като (тяхна) обител е напълно в духа на средешката пророческа традиция от XI-XII в. и детерминира възприемането ѝ като Свещена планина. (Моллов 1997) В “Сказание на светия пророк Исаия” от XI в. се казва: “*И през тия дни Витоша и всички известни планини ще се обвият в мъгла. И Света гора с облак ще се обвие, и Цариград ще запламти като огън... И ще отидат с него в планината, наречена Витоша, където са светите отци на българската земя.*” “... *И от град Средец ще започнат да грабят страните на изток и на запад, на север и на юг.*” (Тъпкова-Заимова, Милтенова 1996: 150-155)

В текста на Цв. Радославов Витоша също е дефинирана като тип свещена планина — огряна и позлатена от слънцето. Посоката на Цариград (митологичната светска столица) спрямо нея не е указана, но може да се реконструира, че тук се открива закодиран вариант на известната от старобългарската епоха двойка сакрални топоси и конструкти Цариград и Света гора. За тях А. Калоянов утвърждава: “*в модела на етнично усвоеното землище двата центъра — светският (столицата, Цариград) и сакралният (свещената планина, Света гора) се разполагат в посоката север-юг*”. (Калоянов 2003: 280) Авторът привежда за пример случаите с Мадара и столиците Плиска и Преслав, хълмът “Света гора” и Царевград Търнов, Витоша и Средец. А както се видя от приведените по-горе откъси — за семантичното припокриване на Света гора и Витоша, от една страна, и Цариград и Средец, от друга, свидетелстват и българските историко-апокалиптични съчинения от епохата на византийското владичество в нашите земи.

Митопоетическата семантиката на планината Витош в текста на Радославов е сравнително ясна. Не така еднозначно стои въпросът със смисъла на топоса Цариград. При него се наблюдава наслагване на поне два типа значения:

1. Митологичният царствен град Средец, вторият компонент на сакралната двойка “Света гора-Цариград” (“Витоша-Средец”). Той се намира на север от Витоша, т.е. точно по оста на т.нар. от В. Бешевлиев “*свещена небесна посока*” за старите българи: север (светска столица) — юг (сакрална планина). (Бешевлиев 1981: 75-76) Царското достойнство на Средец е закодирано и в средновековната народно-християнска етимология на името му. Античното название Сердика е заменено с ранносредновековното Средец точно заради (пре)осмислянето на града като реален и сакрален център, среда на етничното и митологичното землище на българите. Последното предметяване на тази ментална нагласа е избирането на София (Сердика, Средец) за столица на Княжество България на Учредителното събрание в Търново през 1879 г. Разбира се, този акт има и ясен политически подтекст — в орязаната от Берлинския конгрес Сан-Стефанска България София е централен град.

2. Цариград е столицата на Османската, а преди това на Византийската империя, която трябва да бъде превзета и оглавена от българите. Доказателство за жизнеността на тази идея се открива във военно-политическите концепции на българските владетели от времето на хан Крум до цар Фердинанд. При Фердинанд тя се осмисля и като своего рода кръстоносен поход на българите християни за освобождаването на Цариград от мохамеданите.

Остава открит въпросът за топосите Север и Стара планина. Те са обединени от Радославов в пространствена двойка чрез словосъчетанието “до ней”, в което доминира планината. Вероятно, физикогеографски Северът обозначава Дунавската равнина. Митогеографски обаче той назовава Влашката низина — мястото на Отвъдния свят, според традиционната българска картина за свят. (Калоянов 1989) Неслучайно Северът е номиниран със синя багра — цветът на хтоничните персонажи в българския фолклор.

За изгласването на Стара планина в началото на химна могат да се посочат няколко основания. Тази внушителна планинска верига пресича българска етническа територия в посока изток-запад и дава името си на цяла Югоизточна Европа (Балканския полуостров). Тя играе основна роля за отбраната на средновековните български държави, за развитието на хайдучкото движение и масовата освободителна борба срещу турците. През XIX в. Балканът заема основно място в плановете на нашите водещи национални революционери за освобождението на България от османско робство — Г. С. Раковски, Л. Каравелов, Хр. Ботев и др. А Цв. Радославов е рожба точно на възрожденската епоха — когато тези национално-освободителни концепции намират своята реализация.

Може да се реконструира, че Север и Стара планина образуват втората митологична двойка сакрални топоси в текста на Радославов. Те дублират Витоша и Цариград, но вече на принципа Свещена планина — Отвъдна низина, и така доизграждат пространствената схема на старобългарската картина за свят. Успоредно с това “Горда Стара планина” предметява ментални нагласи от епохата на Възраждането, които могат да бъдат разтълкувани единствено в контекста на българското национално-освободително движение.

Социокултурната съдба на творбата “Горда Стара планина” след 1885 г. е динамична. През 1894 г. Г. Байданов, а следващата година и К. Махан, я обнародват в своите учебници като “народна”. Там тя носи вече заглавието “Мила родина” (Аршинков 2002: 72). По-късно музикалният текст е хармонизиран и аранжиран за оркестър от Д. Христов, а за хорово изпълнение — от Б. Тричков. От този момент насетне произведението заема трайно място в репертоара на българските хорове и оркестри.

Превръщането на масовата песен в национален български химн начева с приближаването на тържествата по случай 20-годишнината от победата на социалистическата революция в България. През 1962 г. по инициатива на ЦК на БКП започва процес на избор (написване) и утвърждаване на нов национален химн, който да смени тогавашния “Българиио мила, земя на герои” — създаден и официализиран през епохата на т.нар. “култ към личността”. След няколко неуспешни опита “*партийно-правителствената комисия, оглавявана от Т. Живков, определя като най-целесъобразно химнът на НРБ да се състави на основата на популярната сред народа песен “Мила Родино”* (Иванов 2004: 194). Възлага се на поетите Г. Джагаров и Д. Методиев и на композиторите Ал. Райчев и Ф. Кутев “*да внесат някои подобрения*”. С указ на Президиума на НС от 1964 г. резултатът от работата им е утвърден и публикуван в “Държавен вестник” (ДВ, 71, 1964).

След редактирането му първият куплет на химна звучи така:

Горда Стара планина,
до ней Дунава синей,
слънце Тракия огрява,
над Пирина пламеней.

Вариантът на бъдещите академици на БАН Джагаров и Методиев акцентира върху действителни физикогеографски обекти в НРБ — Стара планина, Дунав, Тракия и Пирин. Той отговаря адекватно на политическите граници на българската държава от вт. пол. на XX в.

В новата версия Горда Стара планина остава начело и се утвърждава като водещ за етноса топос. Впрочем, след Втората световна война Балканът реално заема централната част от българската държава. Митотопонимът Север през 60-те години на XX в. вече е “нечетивен”. На негово място е поставена р. Дунав, по която минава северната граница на НРБ. Планината

Витош губи семантиката си на свещена планина, а Цариград не се осмисля като митологична светска столица. Затова те са заместени, съответно, с историко-географската област Тракия и планината Пирин. Допълнителен мотив за отстраняването на онима Цариград е антимоноархическата, републиканска основа на социалистическия държавно-политически строй. По отношение на цветовата маркировка, само заместникът на Север (р. Дунав) отново “се синей”. “Слънце Тракия огрява (вм. “Витош позлатява”), / над Пирин пламеней” (вм. “към Цариград се белей”).

Световните посоки се подразбират от реалното разположение на физикогеографските обекти един спрямо друг. То е известно на болшинството българи още от уроците по родинознание в начален курс на СОУ. Допълнителна информация носят “слънчевите” глаголи “огрява” и “пламеней”. Те указват правата *изток-запад*, която свързва обективно топосите Тракия (изгрев) и Пирин (залез).

Все пак, първият куплет от националния химн през епохата на социализма съдържа “скрита картинка”. И тя се дължи на безсмъртния възрожденски идеал за единна и неделима България, в която трябва да живеят българите от трите основни културно-исторически области — Мизия, Тракия и Македония. В текста на Г. Джагаров и Д. Методиев тази мечта е реализирана поетически чрез триединството на топосите Дунав (Мизия), Тракия (собствено, Тракия) и Пирин (Македония).

Прочее, по отношение на достоверното отразяване на физикогеографската (в т.ч. етнопространствена) действителност, двамата академици на БАН имат един основополагащ предходник точно от епохата на Българското Възраждане – поетът революционер Хр. Ботев: “Затуй му пее песента / на Странджа баир гората, / на Ирин-Пирин тревата; / меден им кавал приглаша / от Цариграда до Сръбско / и с ясен ми глас жътварка / от Бяло море до Дунав – / по румелийските полета...” (Ботев 1989: 30)

В резюме на казаното дотук може да се обобща, че в оригиналния текст на творбата “Горда Стара планина” се съзират няколко смислови пласта, които носят разнообразна, но целенасочена информация. Откриват се както реалии от структурата на средновековната българска концептуална картина на света, така и ментални нагласи от епохата на Възраждането.

Движението от първия към втория вариант на песента отразява един глобален процес на демитологизация и десемантизация на етничните сакрални топоси, на движение от митогеография към физическа география, на обективизиране на познанието и самопознанието на българския етнос за себе си. Митологичната семантика на етничното пространство, характерна за старобългарската картина за свят, която се реконструира по първия куплет на Цв. Радославов, във варианта от 1964 г. е изгубена. Остава само “възрожденската митология” — неосъщественият национален идеал за обединение на всички българи от Мизия, Тракия и Македония в една държава, с географски и митологичен център Стара планина.

ЛИТЕРАТУРА

- Аршинков 2002:** Аршинков, Ст. “Мила Родино”. Цветан Радославов Хаджиденков. 2 изд. С.
БЕР I, 1971: Български етимологичен речник, т. I. С.
Бешевлиев 1981: Бешевлиев, В. Първобългарите. Бит и култура. С.
Ботев 1989: Ботев, Хр. Избрани творби. С.
Данчови 1936: Данчов, Н.Г., И.Г. Данчов. Българска енциклопедия. Л-Я. С.
ДВ 71, 1964: Държавен вестник, бр. 71, 8 септември 1964 г.
ДВ 56, 1991: Държавен вестник, бр. 56, юли 1991 г., Конституция на Република България
Енциклопедия “България” V, 1986: Енциклопедия “България”, т. V. С.
Иванов 2004: Иванов, И. Символите на България (герб, знаме, химн). С.
Калоянов 1989: Калоянов, А. Етничното усвояване на пространството, отразено в българския фолклор (Влашка земя и Богданска). В: Етнографски проблеми на народната духовна култура. С., 75-96.
Калоянов 2003: Калоянов, А. Старобългарските шамани. Религиозен опит и социални функции (VIII-XII в.). С.
Моллов 1997: Моллов, Т. — Мит – епос – история: Старобългарските историко-апокалиптични сказания (992-1092-1492). ВТ.

Търкова-Заимова, В., Милтенова, А. 1996: Търкова-Заимова, В., Милтенова, А. — Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България. С.

**MEDIEVAL AND RENAISSANCE FEATURES IN OUR NATIONAL ANTHEM “MILA
RODINO”
 (“DEAR MOTHERLAND”)**

Abstract

Rossen R. Malchev

‘Ongal’ Association of Anthropology, Ethnology and Folklore Studies

Today’s national anthem of Republic of Bulgaria “Mila Rodino” (“Dear Motherland”) is an edited version of the anthem “Gorda Stara planina” (“The Proud Balkans”), created by Tzvetan Radoslavov PhD in 1885.

The first couplets of the two anthems distinguish significantly.

The aim of the article is to reveal that the first couplet of Tz. Radoslavov conveys basic all-Bulgarian thoposes, which bring mythological and geographical meaning. This meaning can be interpreted in the frames of the Old-Bulgarian conception of the World.

The 1964 version loses its mythological sense and makes accent on the geographic objects in the state borders of Bulgaria.